

ספר העזרה

דברים רבה ט ט פרשת וילך – ספר התורה שהניח משה בקודש הקדשים

כיון שידע משה שהיה לו למות באותו היום, מה עשה? א"ר ינאי: כתב י"ג תורות י"ב ליי"ב שבטים ואחת הניח בארון, שאם יבקש לזייף דבר, שיהיו מוצאים אותה שבארון.¹

מסכת בבא בתרא דף יד עמוד א – שלא יהא ספר תורה דחוק

כמה לוחות אוכלות בארון? ששה טפחים, נשתיירו שם שלשה טפחים, צא מהן טפח, חציו לכותל זה וחציו לכותל זה - נשתיירו שם שני טפחים, שלא יהא ספר תורה נכנס ויוצא כשהוא דחוק, דברי רבי מאיר.²

מסכת בבא בתרא דף יד עמוד ב – ספר העזרה

... בתרי פושכי היכי יתיב? אמר רב אחא בר יעקב: ספר עזרה לתחילתו הוא נגלל.³

רש"י מסכת בבא בתרא דף יד עמוד ב – הספר של משה

ספר עזרה - ספר שכתב משה ובו קורין בעזרה פרשת המלך בהקהל וכהן גדול ביום הכיפורים.⁴

פירוש רש"י גמרא בבא בתרא יד ע"ב – אחד מ"ג הספרים ששרד

ורש"י שכתב לקמן ע"ב: "ספר עזרה – ספר שכתב משה ובו קורין בעזרה פרשת המלך בהקהל וכהן גדול ביום הכיפורים", נראה לי דמיירי בבית שני שלא היו הארון. וביומא (נ"ב ב) לא חשיב הספר תורה בין אותן דברים שנגנזו עמו. ועוד הרי כתב י"ג ספרי תורה כדאיתא במדרש סוף פרשת וילך.⁵ ואולי היה בבית שני אחת מהן.⁶

¹ ככתוב בדברים לא פרשת וילך: "וַיְהִי כְּכַלּוֹת מֹשֶׁה לְכַתֵּב אֶת דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת עַל סֵפֶר עֵד תָּמִים: וַיְצַו מֹשֶׁה אֶת הַלְוִיִּם נֹשְׂאֵי אֲרוֹן בְּרִית ה' לֵאמֹר: לְקַח אֶת סֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה וְשַׁמְתֶּם אֹתוֹ מִצַּד אֲרוֹן בְּרִית ה' אֱלֹהֵיכֶם וְהָיָה שָׁם בְּךָ לְעֵד." ביומו האחרון משלים משה את חתימת התורה (ראו דברינו [תורה חתומה ניתנה או מגילה מגילה ניתנה](#) בפרשת משפטים) וכתוב שלושה עשר ספרי תורה, אחד לכל שבט ואחד "העותק המחייב" (par excellence) למשמרת בארון שבמשכן ולעדות. ראו דברינו [מי נכנס לקודש הקדשים ומתי](#), שם דנו מי ומתי נכנסו לעיין בספר תורה זה ואולי גם להוציאו לצורך ולהחזירו. ושם הבאנו שיטות שבספר התורה הזה קרא הכהן הגדול ביום הכיפורים והמלך במצוות הקהל. האם שימש רק בדיעבד למניעת זיופים ובדיקה במקרים של ספק, או שלכתחילה היו מעתיקים ממנו ומגיהים ספרי תורה אחרים על פיו? וכיצד שמרו עליו?

² נחלקו רבי מאיר ורבי יהודה היכן בדיוק הושם ספר התורה שמשם הפקיד למשמרת בקודש הקדשים: בתוך הארון פנימה לצד הלוחות (ושברי הלוחות) כשיטת ר' מאיר, או בצד הארון מבחוץ (ע"ג דף מיוחד או הארגז שהוסיפו לו הפלשתיים) כשיטת ר' יהודה. הסוגיה כאן עוסקת במקום שנשארו לספר התורה בארון, לפי שיטת רבי מאיר, לאחר שלוחות הברית תפסו את רובו. בחשבונו שהגמרא עושה, שתלוי בגודל הלוחות, היא מגיעה למסקנה שנשארו שני טפחים לספר התורה, מה שמאפשר את הכנסתו והוצאתו בלי דוחק (של הספר). ואגב, הרי לנו עדות ברורה מהגמרא שספר התורה הזה היה "נכנס ויוצא" (אדם היה נכנס ויוצא, פעמיים לפחות, על מנת להוציא את הספר ולהחזירו למקומו).

³ לפי חשבון אחר שהגמרא עושה שבאמה יש רק חמישה טפחים (ולא שישה כמו במקור הקודם), יש פחות מקום לספר התורה וחוזר החשש שהספר יהיה דחוק (וכתוצאה מכך ייפגם, ראו הרחבה מעט על סוגיה זו בדברינו [שני ארונות היו](#) בפרשת עקב). התשובה היא שספר התורה שהיה בארון לא דמה לספרי התורה של ימינו שיש להם שני עצים (עמודים) ואפשר לגלול אותם לצד זה או לצד אחר (ותמיד יישאר רווח כלשהו ביניהם). הספר שבארון נגלל על עץ (עמוד) אחד ולפיכך תפס פחות מקום. הקלף של ספר התורה היה מחובר בסוף הספר, בדומה למגילות של ימינו: אסתר, שיר השירים, רות וקהלת (למי שקורא מהקלף) והפתיחה הייתה תמיד בצד ימין היינו בתחילת הספר (מה שמתאים למגילות שנקראות בשלמות וחוזרות להיגלל לראשן לקריאה הבאה, ופחות לספר תורה שלנו, "ספר תורה נגלל לאמצעיתו"). אך מה החידוש הגדול שלמדנו לעניינינו? המונח "ספר העזרה" שנזכר כאן כאילו בדרך אגב ועליו נרצה להרחיב מעט. שם זה מעיד לכאורה שספר התורה לא היה בקודש הקדשים אלא בעזרה, היינו מחוץ להיכל המקדש, מקום שכל אדם יכול להיכנס אליו, שם ישבה גם הסנהדרין. ראו [שרטוט הר הבית \(החיל\) כאן](#). האם מדובר עדיין בספר שכתב משה? האם יש כאן קו פרשת מים בין בית ראשון (והמשכן) ובית שני בו כבר לא היה ארון?

⁴ ולהלן בירושלמי סנהדרין ב ו שהמלך שמצווה לכתוב לו ספר תורה, יעשה זאת עפ"י ספר העזרה שנחשב למדויק ובעל הסמכות. כך מובא גם בהלכה ברמב"ם הלכות ספר תורה פרק ז הלכה ב. רש"י זה הוא מקור מרכזי לדעה שספר העזרה הנזכר בספרות חז"ל מימי בית שני, הוא ספר התורה השלושה עשר שמשם הניח למשמרת בארון כפי שראינו לעיל במדרש דברים רבה. ולפי זה היו נכנסים לקודש הקדשים פעמיים נוספות ביום הכיפורים לצורך הוצאת הספר לקריאת התורה ע"י הכהן הגדול ולצורך החזרתו לשם – ראו בתוספתא כלים א ז (ופירושי רמב"ם וברטנורא על המשנה במסכת כלים פרק א משנה ט) שהכהן הגדול נכנס רק ארבע פעמים לקודש הקדשים ביום כיפור ואם נכנס בחמישית חייב מיתה. וכמו כן נכנסו פעם בשבע שנים לצורך הקריאה בתורה של המלך בהקהל במוצאי שביעית. (ותוספות בגמרא בבא בתרא שם חולק על רש"י, ראו מחלוקת זו בדברינו [מי נכנס לקודש הקדשים ומתי](#)).

⁵ כוונתו למדרש דברים רבה המובא לעיל.

⁶ פירוש רש"י (רבי שמואל שטראשון, וילנא מאה 19) הולך בדרכו של רש"י ומציע שתי אפשרויות כיצד התגלגל ספר התורה שכתב משה, לימי בית שני. אפשרות אחת היא שכאשר נגזר הארון בימי יאשיהו (ראו דברינו [גלגוליו של ארון הברית](#) בפרשת בהעלותך וכן [דברים שנגנזו](#) בפרשת תרומה) הוציאו לפני כן מתוכו את ספר התורה והניחוהו למשמרת במקום כלשהו. אפשרות שנייה. שספר העזרה של בית שני לא היה אותו עותק שמשם הניח בארון, כי אם אחד משנים עשר ספרי התורה שמסר לשנים עשר השבטים והשתמר איכשהו במהלך כל הדורות, כולל גלות בבל.

מדרש הגדול דברים פרשת כי תבוא פרק כז פסוק טו

ועל דבר זה קרע המלך יאשיהו את בגדיו בשעה שמצא חלקיהו הכהן את ספר העזרה, מצאו נגלל עד פיסוק זה: "ארור אשר לא יקום".⁷

מסכת כלים פרק טו משנה ו – אינו כשאר ספרי הקודש

כל הספרים מטמאין את הידים,⁸ חוץ מספר העזרה.⁹

ירושלמי מסכת סנהדרין פרק ב הלכה ו – פעולה ההגהה

וכותב ספר תורה לשמו. שלא יהא ניאות לא בשל אביו ולא בשל רבו. ומגיהין אותו מספר עזרה על פי בית דין של שבעים ואחד.¹⁰

מסכת מועד קטן פרק ג משנה ד – דיני הגהה של ספר העזרה

אין כותבין שטרי חוב במועד. ואם אינו מאמינו או שאין לו מה יאכל הרי זה יכתוב. אין כותבין ספרים תפילין ומזוזות במועד ואין מגיהין אות אחת אפילו בספר עזרא (סברה אחרת: העזרה).¹¹

רות רבה (וילנא) פרשה ד סימן ה – חתימות בית שני

מה עשו אנשי כנסת הגדולה? כתבו ספר ושטחוהו בעזרה ובשחרית עמדו ומצאוהו חתום, הדא הוא דכתיב: "וּבְכָל זֹאת אֶנְחָנוּ כְּרַתִּים אֶמְנָה וְכַתְּבִים וְעַל הַחֲתוּם שְׁרִינוּ לְוַיְנו כְּהַנְיִנוּ" (נחמיה י א). כתוב אחד אומר: "ועל

⁷ כוונתו לפסוק בדברים כז כו החותם את מעמד הקללה והברכה בהר גריזים והר עיבל: "אַרֹר אֲשֶׁר לֹא יִקֶּם אֶת דְּבַר הַתּוֹרָה הַזֹּאת לְעִשׂוֹת אוֹתָם וְאָמַר כֹּל הָעָם אָמֵן". וחילופי הניקוד "יקום" במקום "יקים" אולי מכוונים ואינם טעות סופר. ראו מקור דרשה זו בירושלמי סוטה פרק ז הלכה ד: "אמר רב חונה רב יהודה בשם שמואל: על הדבר הזה קרע יאשיהו ואמר עלי להקים", והדרשה בויקרא רבה כה א מיהו שמקים ומי הוא שאינו מקים את דברי התורה. וכל זה מבוסס על סיפור מציאת ספר התורה בימי יאשיהו ע"י חלקיהו הכהן ושפן הסופר כמובא במלכים ב פרק כב ודברי הימים ב פרק לב. סיפור זה יכול לסייע לשיטת רש"י לעיל וליצור ראש גשר בין הספר שכתב משה ובין 'ספר העזרה' – בין סוף בית ראשון וימי בית שני. אולי בפרט להצעה לעיל שכאשר נגנו הארון בימי יאשיהו הוציאו לפני כן מתוכו את ספר התורה והניחוהו למשמרת במקום כלשהו במקדש ולפיכך חלקיהו הכהן הוא שמצא אותו. והרי לנו תחנת ביניים בהיכל, בין קודש הקדשים ובין העזרה, ויציאה סמלית של ספר התורה מרשות הכהנים והמקדש אל רשות החכמים וכל אדם שבעזרה. ומהעזרה קיבל הספר את שמו במסורת חז"ל.

⁸ זו אחת מ"ח הגזירות שגזרו בעליית חנניה בן חזקיה, בעת ש"נמנו ורבו בית שמאי על בית הלל", והיא שכתבי הקודש מטמאים את הידיים על מנת שלא ישמרו בהם אוכלין, כמובא בגמרא שבת יד ע"א-ע"ב. ראו בפרשני המשנה באן: רמב"ם, רא"ש, ר"ש ועוד, וסיכום בפירוש ברטנורא שם: "כל הספרים מטמאין את הידים - לפי שבתחילה היו מצניעים אוכלים של תרומה אצל ספר תורה, דאמרי האי קודש האי קודש. כיון דחזו דקאתו ספרים לידי פסידא, שהעכברים שהיו מצויין אצל האוכלים היו מפסידים אותן, גזרו שיהיו הספרים וכל כתבי הקודש פוסלים את התרומה במגען".

⁹ על ספר העזרה לא גזרו טומאה. מסביר הרא"ש שם: "ובמקדש לא גזרו" (בדומה לחומרות אחרות שלא גזרו במקדש, כגון שבות). אך רמב"ם אומר שלא גזרו טומאה על ספר העזרה "מפני שההמון מכבדין אותו לא יניחו על ידו תרומה". ופירוש ברטנורא: "חוץ מספר העזרה - ספר תורה שכהן גדול קורא בו בעזרת נשים ביום הכיפורים. דליכא למיחש שמא ישימו אוכלים של תרומה אצלו, מפני מוראו וחשיבותו". מכאן כבר נראה ברור שספר העזרה היה מונח במקום שלא רק כהנים נכנסים לשם, אלא כל אדם. עדיין אפשר לחשוב שהיה זה ספר התורה המקורי שכתב משה, אך בהמשך להוצאתו מהארון והנחתו במקום שנגיש לא רק לכהנים, נראה שהספר הופך לעממי יותר ושינוי השם ל'ספר העזרה' הוא משמעותי. הוא אמנם במעמד מיוחד "מפני מוראו וחשיבותו", אבל חלק מ"כל הספרים". חריג בקבוצה. ראו הצעת פירוש עלי תמר מסכת תענית פרק ד הלכה ב שאפשר שספר העזרה "היה מונח בארון בית הכנסת שהיה סמוך לעזרה בהר הבית".

¹⁰ ובירושלמי שקלים פרק ד הלכה ב למדנו שיש תפקיד שנקרא "מגיהי ספר העזרה" שהיו "נוטלין שכון מתרומת הלשכה". לגבי המלך, נראה שיש הקפדה שספר התורה שהוא כותב לשמו כמצווה שבתורה (דברים יז יח) יהיה מדויק הן לכבוד המלכות והן משום שבו קוראים בהקהל (ולא בספר העזרה עצמו כפי שצוין לעיל). בה בעת, מירושלמי שקלים מבינים הפרשנים שלא מדובר רק בהגת ספר העזרה עצמו, שאותיותיו היו צריכות חיזוק מידי פעם; אלא גם בכתיבה והגהת של ספרי תורה אחרים עפ"י ספר העזרה שנחשב למדויק וסמכותי (שהרי מצווה על כל אדם לכתוב ספר תורה לעצמו, ספר החינוך מצוה תר"ג). מעתיקים וסופרים אלה שהפיצו תורה ברים קבלו את שרכם מתרומת הלשכה, היינו מכסף המקדש (מתרומת מחצית השקל). על שתי הלכות אלה בירושלמי רבו הפירושים והדיונים בראשונים ובאחרונים ולא נוכל להיכנס כאן לעובי הקורה. החשוב לעניינינו הוא מעמדו המרכזי של ספר העזרה והשימוש הרחב בו. מגיהים בו לא רק את ספרו המיוחד של המלך, אלא בהדרגה את ספרם של כל ישראל שהרי "ישראל בני מלכים הם" (שבת קכח ע"א). והוא עצמו נזקק להגהה וחיזוק אחת לכמה זמן.

¹¹ אגב דין נוסף בהלכות חול המועד הקשור בהגת ספר העזרה (הוא עצמו או ממנו), למדנו שאפשר שהספר בכלל נקרא ספר עזרא! ספר שכתב או הגיה וסמך עליו ידו עזרא הסופר בתחילת ימי בית שני. ראו פסקי ר"ד מסכת מועד קטן דף יט עמוד א: "בספר העזרה, ספר תורה שכתב להן עזרא להיות בעזרה". ספר עזרא שבעזרה! ואם נחזור למסכת כלים שראינו לעיל בדין במשנה לגבי טומאת ספר העזרה, הנה לשון תוספתא כלים פרק ה הלכה ח: "ספר עזרא שיצא לחוץ מטמא את הידים ולא ספר עזרא בלבד אלא אפילו נביאים וחומשים וספר אחר שנכנס לשם מטמא את הידים". וכך גם בפירוש ר"ש על המשנה הנ"ל במסכת כלים (טו ה): "ויש אומרים: ספר שכתב עזרא". מנגד, רש"י מועד קטן יח ע"ב: "אפילו בספר עזרא - ספר תורה של עזרא, ואני שמעתי עזרה בה, ופירושו: ספר מוגה היה בעזרה, שממנו היו מגיהים כל ספרי גולה". בכתב הארץ ישראלי, בירושלמי ומדרשי התנאים, מתחלפים לעיתים האותיות ה"א ואל"ף (השפעת הארמית?); עקיבה או עקיבא, אבה או אבא וכו', וכך גם בלשון ימינו: דוגמא או דוגמה, אדרבא או אדרבה וכו'. אבל כאן משתנה גם הניקוד והמהות (ומשחק הלשון): סַפֵּר הַעֲזָרָה שֶׁכָּתַב עֲזָרָא.

החתום" וכתוב אחד אומר" ועל החתומים"¹², היאך? אלא "ועל החתום" - זה בית דין של מעלה, "ועל החתומים" - זה בית דין של מטה.¹³

ירושלמי מסכת תענית פרק ד הלכה ב – ספרי העזרה

שלושה ספרים מצאו בעזרה: ספר מעוני וספר זעטוטי וספר היא.¹⁴ באחד מצאו כתוב: "מעון אלהי קדם" ובשנים כתיב: "מעוה אלהי קדם" [דברים לג כז], וקיימו שנים וביטלו אחד. באחד מצאו כתוב: "וישלח את זעטוטי בני ישראל" ובשנים כתוב: "וישלח את נערי בני ישראל" [שמות כד ה], וקיימו שנים וביטלו אחד.¹⁵ באחד מצאו כתוב תשע "היא" ובשנים כתיב אחד עשר "היא",¹⁶ וקיימו שנים וביטלו אחד.¹⁷

רש"ר הירש דברים לא י פרשת וילך – הספר של בני לוי

נאמר בדברים רבה כאן: "אמר ר' ינאי, כתב י"ג תורות, י"ב ל"ב שבטים ואחת הניח בארון, שאם יבקש לזייף דבר שיהיו מוציאים אותו שבארון". מוכח אפוא שהיה מותר לגשת אל ארון הברית לתכלית זו. וכך מורה גם המאמר "שלא יהא ספר תורה נכנס ויוצא כשהוא דחוק" (בבא בתרא שם ע"א) ... גם פסוק כו מסייע לתפיסה זו, שהרי נאמר שם "והיה - שם בך לעד", ונראה מכאן שמותר להוציא את הספר. אולם תוספות שם (ד"ה שלא יהא) סבורים שאסור לבוא אל קודש הקדשים למטרה זו.¹⁸

לפי זה, אפשר שספר התורה שנמסר "אל הכהנים בני לוי" (פסוק ט) ואשר, לדעתנו, היו קוראים בו לציבור, איננו הספר שהונח "מצד ארון ברית - ה' " (פסוק כו), אלא הוא הספר שנועד לשבט לוי על פי המסורת שהובאה לעיל, ועל פי זה יתיישב הקושי הנזכר. אפשר לפי זה ש"ספר העזרה" שנוכר בבבא בתרא יד ע"ב הוא העותק שנמסר לשבט לוי, שנכתב בידיו של משה ושנשמר בעזרה לצורך הקריאות המתקיימות שם. ספר זה "לתחילתו הוא נגלל", וממנו למדו על הספר הדומה לו המונח בארון.¹⁹

עלי תמר מסכת שקלים פרק ד הלכה ב – הספר שממנו הגיהו ספרי תורה

ירושלמי שם: מגיהי ספר העזרה (ספר עזרא) נוטלין שכרן מתרומת הלשכה.²⁰

פירוש עלי תמר: ... קשה, שהלשון מגיהי הוא לשון רבים. ואם כן, תימא שהיה מן הצורך שישבו בקביעות כמה מגיהים ויקבלו שכרן מתרומת הלשכה כדי להגיה ספר שנכתב ע"י עזרא הסופר אם לא נפסק אות ממנו. ...

¹² הפסוק העוקב שם, נחמיה י ב: "וְעַל הַחַתּוּמִּים נִחְמֶה הַתְּרַשָּׁתָא בְּן חַכְלֵיהּ וְצִדְקָה".

¹³ פה אמנם לא מדובר בספר התורה, כי אם באמנה שכתרו עזרא ונחמיה עם שבי ציון בתחילת ימי בית שני – אמנה בה התחייבו השבים לקיים תרומות ומעשרות, הגם שהיו פתורים מכך (שקדושה ראשונה של כיבוש יהושע פסקה עם הגלות). ראו עניין זה גם בתנחומא (בובר) ויחי סימן י ותנחומא הרגיל סימן ח שם. כאן מדובר בספר האמנה, אך מצאנו לנכון לשלב גם מקור זה משום שהוא מעיד על חידוש החיים הדתיים בתחילת ימי בית שני ואפשר שבדומה לאמנה, גם לנוסח התורה שהתקבע בתקופה זו הייתה מעין 'חתימה' והסכמה מבית דין של מעלה במקביל לבית דין של מטה.

¹⁴ ספרי אלה ושמותם מוסברים להלן.

¹⁵ ראו בגמרא מגילה ט ע"א שבתרגום התורה לתלמי המלך שעשו שבעים ושניים הזקנים, שינו מ"נערי בני ישראל" ל"זאטוטי בני ישראל" (למקבילה ביוניט מן הסתם) ומסביר שם רש"י שזאטוטי הוא "לשון חשיבות, אבל נערי לשון קטנות ויאמר: גרועים שלכם שלחתם לקבל פני שכניה". וכאן יש לנו עדות שבספר תורה מקורי בעברית היה כתוב זעטוטי או זאטוטי. הכיכד?

¹⁶ מקומות בתורה שעפ"י המסורה כתובים "הוא" עם וא"ו וקוראים "היא" בחיריק. ראו כדוגמא בראשית ג יב: " ... הָאֵשָׁה אֲשֶׁר נָתַתָּה עִמָּדִי הוּא נָתַתָּה לִי מִן הָעֵץ וְאָכַל", בראשית ז ב: " ... וּמִן הַבְּהֵמָה אֲשֶׁר לֹא טָהָרָה הוּא שְׁנַיִם אִישׁ וְאִשְׁתּוֹ".

¹⁷ ראו מקבילות בהדלי נוסח קלים, בספרי דברים פסקא שנו, מסכת סופרים פרק ו הלכה ד ומסכת אבות דרבי נתן נוסח ב פרק מו. ראו באחרון למשל דברי רבי יוסי שספר מעוני "הוא ספר שנמצא בבית מעון", ובירושלמי סנהדרין ב ו ובראשית רבה פרשה פ עזרא, אבל גם לא העותק המיוחד שהושם בארון הקודש. להצעת פשרה זו יש מספר חסרונות. ראשית, בהנחה ששבטי אפרים הספר שנמצא בבית ראשון. אין עוד ספר תורה יחיד ומיוחד, מימות משה או עזרא, שהוא המקור המוסמך, ויש להכריע עפ"י רוב נוסחים. ומה היו עושים אילו מצאו שאין רוב ובמקומות מסוימים יש חילופי נוסח שונים בכל שלושה הספרים?

¹⁸ בתחילת פירושו שם, מביא הרב הירש את מדרש דברים רבה בו פתחנו שמשה הניח ספר תורה בארון הקודש והיו נכנסים ויוצאים לקודש הקדשים על מנת להיעזר בו (ואולי גם על מנת להגיהו כפי שראינו לעיל). אבל לנוכח השגת תוספות בגמרא בבא בתרא הנ"ל, מציע הרב הירש פתרון אחר.

¹⁹ עפ"י הצעה זו, הספר שהתגלגל במרוצת הדורות וקיבל את השם ספר העזרה, איננו העותק שמשה הניח בארון בקודש הקדשים, כי אם העותק של שבט לוי שכידוע הם הוקדשו לשמירת המקדש והתורה. עדיין ספר העזרה הוא קדום מימי משה רבנו ואיננו ספר עזרא, אבל גם לא העותק המיוחד שהושם בארון הקודש. להצעת פשרה זו יש מספר חסרונות. בהנחה ששבטי אפרים ומנשה נספרים בתוך י"ג השבטים להם מסר משה עותק וששבט לוי קיבל עותק חוץ מזה שבארון הקודש, צריך היה משה לכתוב י"ד ספרים (מספר שהרמב"ם היה מאד מסכים איתו) וחסר לנו ספר אחד. שנית, לא ברור למה שימש הספר שבארון הקודש, סתם הונח שם? המדרש אומר בפירוש שמטרתו הייתה למנוע שיבושים וזיופים! אבל עצם הצעת הפשרה היא מעניינת ומקדימה את מסעו של ספר התורה מקודש הקדשים החוצה כבר לימי משה.

²⁰ כבר הזכרנו בקצרה מקור זה בהערה 10 לעיל וכאן, לצורך הבאת פירוש עלי תמר (ר' ישכר תמר, מאות 19-20, פולין, גרמניה, אנגליה וישראל, עסק הרבה בתלמוד הירושלמי), נחזור למקור זה בירושלמי בהרחבה קצת.

אותו המאמר הובא בבבלי כתובות ק"ו ע"א בשם רבי יוחנן, ושם נאמר: "מגיהי ספרים בירושלים היו נוטלים שכן מתרומת הלשכה". ופירש רש"י: "מגיהי ספרים - של כל אדם ואדם, שאסור להשהות ספר שאינו מוגה משום: 'וְיִאֵל תִּשְׁכַּח בְּאֶהְלִיךָ עֲוֹנֶיךָ' (איוב יא יד),²¹ וראו בית דין שהיו מתעצלים בדבר והפקירו תרומת הלשכה לכך. הרי שהמדובר הוא מסתם ספרים דווקא ולא מספר עזרה או ספר עזרא.²²

אכן רש"י במועד קטן יח ע"ב מוסר לנו מסורה יקרת ערך בזה וזה לשונו: "ואין מגיהים אות אחת במועד אפילו בספר עזרא - ספר תורה של עזרא, ואני שמעתי עזרה בה"א, ופירושו: ספר מוגה היה בעזרה, שממנו היו מגיהים כל ספרי גולה". נשתמר לנו על ידי רש"י מסורה חשובה שספר מוגה היה בעזרה שממנו היו מגיהים ספרי תורה ששלחוהו מירושלים לתפוצות הגולה, ועל אחת כמה וכמה בארץ ישראל גופא²³ ... רוצה לומר שממנו הוגהו כל ספרי הגולה המדויקים שהיו ידועים שהוגהו עפ"י ספר העזרה. וכן ספרי א"י המדויקים שהיו ידועים שהוגהו מספר העזרה עפ"י ב"ד של שבעים ואחד. וודאי כדי שהיה ספר מדויק ביותר. ... ואכן מצינו בתפוצות הגולה שני ספרים בשם ספר "עזרא". אחד בטוליטולא שבספרד והשני במצרים העתיקה שבקהיר.²⁴ ונראה לומר שרחוק מאוד שני ספרים אלו נכתבו ע"י עזרא הסופר אלא שספרים אלו נקראו בכינוי כבוד זה, מפני שהיו מספרי הגולה שהוגהו מספר עזרא, ויתכן שהוגהו מספרי גולה אחרים שהוגהו מספר עזרא הסופר והם היו כבר כלי שלישי ורביעי וכמו שאבאר.²⁵

מחלקי המים

מים אחרונים: ראו במדרש בראשית רבתי בתחילת פרשת ויגש על הפסוק: "וישימני לאב לפרעה", שמתאר ספר תורה שהובא בגולת בית שני מירושלים לרומא: "דין הוא מן מליא דכתיבן באורייתא דנפקת מן ירושלם בשבייתא וסלקת לרומי והות גניזא בכנישתא דאסורוס". ושם רשימה של 'הערות' על נוסח המסורה של התורה שמיחוסות לרבי מאיר, כגון: כותנות אור לצד כותנות עור, טוב מות לצד טוב מאד, לא תקח האם על האבנים לצד לא תקח האם על הבנים, ובן דן חושים (במקום בני דן) ועוד. לנושא זה של 'ספרו' או 'תורתו' של ר' מאיר, ראו ירושלמי תענית א א, בראשית רבה ט ה, ילקוט שמעוני בראשית טו ועוד. וכל היודע מידע נוסף (מלבד הערות חנוך אלבעק על מדרש בראשית רבתי הנ"ל), אנה יודיענו בהקדם.

²¹ ראו בגמרא כתובות יט ע"ב: "אתמר: ספר שאינו מוגה - אמר רבי אמי: עד ל' יום מותר לשהותו, מכאן ואילך אסור לשהותו, משום שנאמר: אל תשכן באהלך עולה". ומאותו פסוק גם לומדים על איסור השהיית שטר פרוע ושטר אמנה.

²² מכאן סמך למה שהבאנו לעיל בהערה 10 שכספי המקדש (מחצית השקל) שמשו לכתיבת ספרי תורה והגהתם.

²³ לא מצאנו ברש"י שם ששלחו ספרי תורה לגולה, אולי באו לירושלים מומחים והעתיקו מספר העזרה ואת העותק לקחו איתם וממנו העתיקו בגולה. ולא נראה שהכוונה גם לספר ששלח ירמיהו מירושלים לגולה (ירמיהו כט א) שהיה אגרת ומדובר בבית ראשון. אפשר שכונתו לתיאור במדרש בראשית רבתי (מבית מדרשו של ר' משה הדרשן שרש"י מרבה לצטט) המובא במים האחרונים להלן.

²⁴ ראו רמב"ם הלכות תפילין ומזוזה וספר תורה פרק ח הלכה ד: "ולפי שראיתי שיבוש גדול בכל הספרים שראיתי בדברים אלו ... ראיתי לכתוב הנה כל פרשיות התורה הסתומות והפתוחות וצורת השירות כדי לתקן עליהם כל הספרים ולהגיה מהם. וספר שסמכנו עליו בדברים אלו הוא הספר הידוע במצרים, שהוא כולל ארבעה ועשרים ספרים שהיה בירושלים מכמה שנים להגיה ממנו הספרים, ועליו היו הכל סומכין לפי שהגיהו בן אשר ודקדק בו שנים הרבה והגיהו פעמים רבות כמו שהעתיקו ועליו סמכתי בספר התורה שכתבתי כהלכתו".

²⁵ אבל בחלק אחר של דבריו שם הוא קובע שבימינו אי אפשר ליישר קו ולהכריע עפ"י רוב ספרים, כמו שעשה הרמ"ה בספרו מסורת סייג לתורה שניסה להגיע לנוסח מוסכם, וצריך להשלים עם העובדה שיש נוסחים שונים, בפרט בנושא "חסירות ויתירות" כתוצאה ממסורות של קהילות יהודים ברחבי העולם: בבל, ארץ ישראל, ספרד, אשכנז, תימן ועוד. ובוודאי שאין למהר לפסול ספרי תורה בכל מקום שיש מחלוקות לגבי יתירות וחסירות, וכדבריו: "מכאן אני חוכך לומר שכל חסר ויתר שאין הדבר ברור בו כל כך, כגון שנמצא בו מחלוקות בין ספרי התיקונים או בין המדרש למסורה, אין פוסלים בו הספר תורה להדיא". ואדם יוצא ידי מצוות כתיבת ספר תורה בנוסח של קהילתו. ולגבי הצורך בהגהות תדירות, ראו דבריו בירושלמי סנהדרין פרק ב הלכה ו: "ומעלה יתרה היא בספר העזרה שמגיהים אותו הרבה פעמים כדי שתהא מדויקת ביותר. והיו מגיהים אותו תמיד שמה ימצא איזה טעות באות שלא הרגישו בו, או שמה נמחק איזה אות. מה שאין חוששין לזה בשאר ספרי תורה ... ספר תורה של מלך מגיהים אותו מספר עזרה מה שאין צורך בשאר ספרי תורה. מ"מ נראה שאין צורך להגיה תמיד כמו ס"ת של עזרה אלא כאשר ס"ת שדבר זה לא נאמר אלא בספר עזרה לבד".